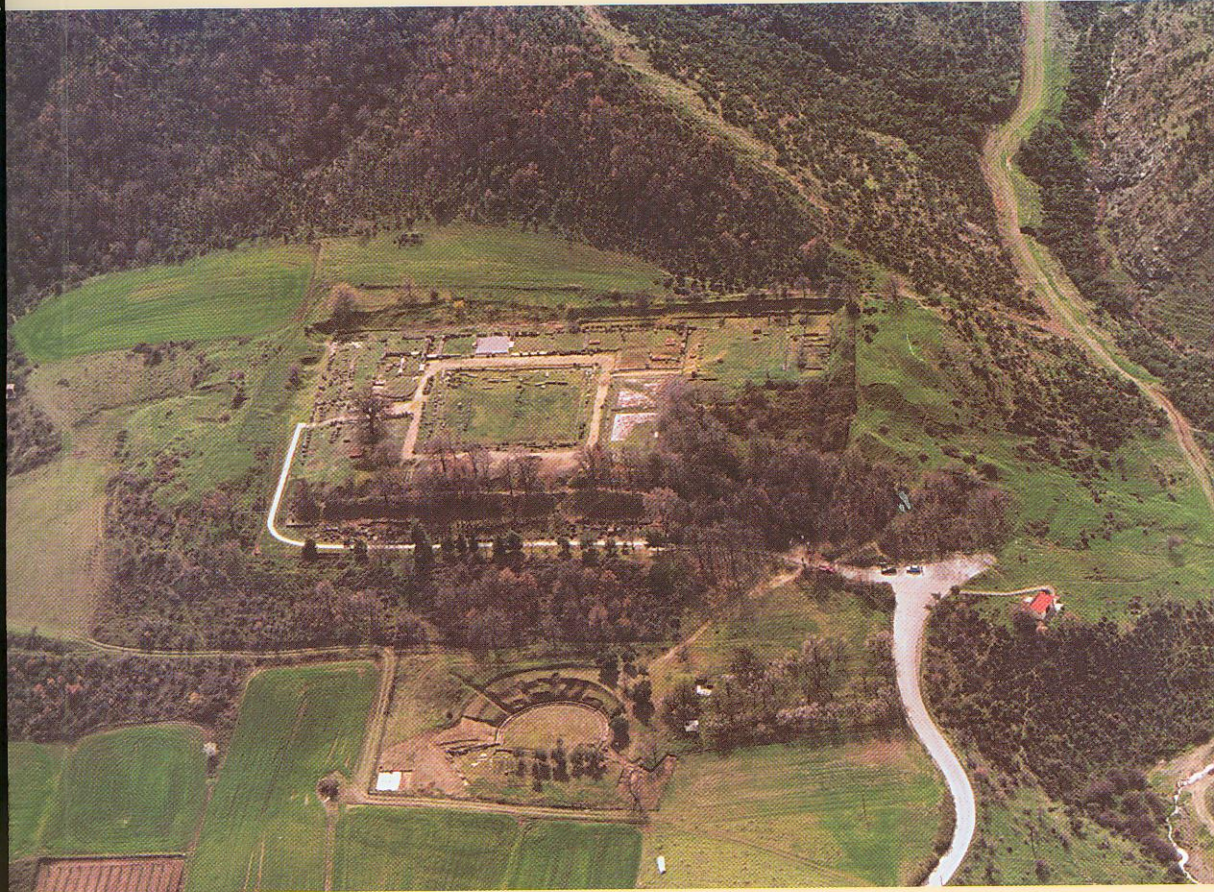

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΓΝΑΤΙΑ

7

2003

UNIVERSITY STUDIO PRESS

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΓΝΑΤΙΑ

7

2003

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ

- ΜΑΙΡΗ-ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΑΧΟΥ-ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ,
Κέφαλος Ίππολόχου Λαρισαίος Άρξας 9
- ΜΑΙΡΗ-ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΑΧΟΥ-ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ,
Απελευθερωτικές επιγραφές Αιγινίου (Καλαμπάκας) 29
- ZACHARIAS N. TSIRPANLIS, *La spartizione dell'Impero Ottomano
e l'utopia del trattato di pace di Sèvres* 51

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

- ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ, *Τίς ἔστιν; Οὐχὶ κλεψύδρα; (Αριστοφάνης,
Σφήκες, 858): Μια ομάδα ιδιόμορφων αγγείων της αρχαϊκής εποχής* 61
- EMANUELE GRECO, *Ο Ίππόδαμος και οι Θούριοι* 109
- ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ, *Βεργίνα. Η πόλη των Αιγών.
Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών ευρημάτων* 129
- ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, *Νέα στοιχεία για τη ζωφόρο του Βήματος
του Φαίδρου στο Διονυσιακό θέατρο στην Αθήνα* 165
- ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ ΓΟΥΝΑΡΗ, *Τα ψηφιδωτά της οικοδομικής νησίδας 4
της πανεπιστημιακής ανασκαφής των Φιλίππων* 191
- ΒΑΣΙΛΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Τρισδιάστατες απεικονίσεις-αποκαταστάσεις
και εικονική πραγματικότητα στην αρχαιολογία* 243

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΕΧΝΗΣ

- CHRISTINE STEPHAN-KAISSIS, *Bilder zwischen Kunst und Medien* 261

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Εργασίες και νέα αποκτήματα του Μουσείου Εξμαγείων την τριετία 2000-2003	283
ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ, Καστρί Πολυνερίου 2002	289
ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ, Βεργίνα 2001-2002	291
ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, Τα ανασκαφικά δεδομένα στην αγορά της Πέλλας το 2001	299
ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ – ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ – ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ, Πανεπιστημιακές ανασκαφές στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης (2000-2002)	327
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πανεπιστημιακή ανασκαφή Φιλίππων 2000-2002 (Οι νότιοι και δυτικοί τομείς της νησίδας του ναλουργείου και η Πάροδος)	353

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ**

Περιλήψεις μεταπτυχιακών εργασιών που εγκρίθηκαν από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας κατά τα έτη 2001 και 2002	371
Περιλήψεις διδακτορικών διατριβών που εγκρίθηκαν από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας κατά τα έτη 2001 και 2002	387
Θέματα διδακτορικών διατριβών υπό εκπόνηση στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας	389

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ –
ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ – ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΟ ΚΑΡΑΜΠΟΥΡΝΑΚΙ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (2000-2002)

Οι ανασκαφικές έρευνες στον αρχαίο οικισμό της τούμπας στο Καραμπουρνάκι, τις οποίες ανέλαβε το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο από το 1994¹, διεξάγονται κάθε καλοκαίρι με τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., καθώς και φοιτητών άλλων Πανεπιστημίων ελληνικών και ξένων. Οι πανεπιστημιακές ανασκαφές περιορίζονται στο χώρο της τούμπας που ορίζεται ανατολικά του παραλιακού δρόμου (εικ. 1), ο οποίος την κόβει στα δύο.

Κατά τις τρεις τελευταίες ανασκαφικές περιόδους των ετών 2000, 2001 και 2002 οι εργασίες διεξήχθησαν σε όλη την επιφάνεια της τούμπας με κάποια έμφαση στο νότιο τμήμα της. Ερευνήθηκαν σε σύνολο 29 νέες τομές, οι οποίες ανασκάφτηκαν σε βάθος κατά μέσον όρο 1-1,50 μ.² (εικ. 2). Κύριο χα-

1. Για το ιστορικό και την επισκόπηση των ανασκαφικών ερευνών στο διάστημα 1994-1999, βλ. Μ. Τιβέριος, «Έξι χρόνια πανεπιστημιακών ανασκαφών στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης (1994-1999)», *Εγνατία* 5 (1995-2000) 297 κε., όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία. Για τις ανασκαφικές έρευνες κάθε χρονιάς ξεχωριστά, βλ. Μ. Τιβέριος – Ε. Μανакίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1994: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 8 (1994) 197 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1995: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 277 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1997: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 11 (1997) 326 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1998: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) 223 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1999: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) 167 κε.

2. Ο συνολικός αριθμός των ανασκαμμένων τομών φτάνει τις 90. Οι τομές που ερευνήθηκαν κατά την τελευταία τριετία είναι οι: 27-68δ, 27-78β, 27-89β, 27-100α, 23-12β, 23-25β, 22-94δ, 22-95δ, 23-1β, 23-1δ, 23-2δ, 23-4α, 22-94γ, 27-97δ, 27-90δ, 27-79β, 27-79γ, 27-

ρακτηριστικό των παραπάνω τομών παραμένει η σύγχρονη διατάραξη που είχε παρατηρηθεί και στο παρελθόν και που οφείλεται βασικά σε δύο λόγους: α) στις εργασίες των στρατευμάτων, ελληνικών και ξένων, που ήταν εγκατεστημένα εδώ από τα τέλη του 19ου αιώνα και β) στις ταφές αλόγων τόσο του ιππικού του στρατού όσο και του Ιππικού Ομίλου Θεσσαλονίκης³. Ο εντοπισμός της διατάραξης αυτής αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη μελέτη του ανασκαπτόμενου χώρου και για το λόγο αυτό μέχρι και το 2001 οι ανασκαφικές εργασίες στόχευαν στη δειγματοληπτική εξερεύνηση του συνόλου της επιφάνειας της τούμπας. Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει από την έως τώρα έρευνα είναι πως η σύγχρονη διατάραξη απλώνεται σε ολόκληρη την επιφάνεια της τούμπας και έχει καταστρέψει, ως επί το πλείστον, όλες τις μετά την αρχαϊκή εποχή φάσεις του οικισμού. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια οι σημερινές ανασκαφές συχνά να αποκαλύπτουν τμήματα της αρχαϊκής περιόδου ήδη από τα επιφανειακά στρώματα. Τόσο όμως οι παλιότερες έρευνες όσο και πιο πρόσφατα σποραδικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τη συνέχιση της ζωής του οικισμού όχι μόνο στα κλασικά χρόνια αλλά και στις μεταγενέστερες εποχές⁴.

Η μελέτη της διατάραξης δείχνει επίσης πως υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στο βαθμό της καταστροφής που προκλήθηκε, με αποτέλεσμα διπλανάς τομές να παρουσιάζουν τεράστιες αποκλίσεις στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που σώζουν⁵. Παρόλα αυτά μπορεί να διατυπωθεί ως γενική αρχή ότι

90α, 27-90γ, 23-1α, 23-5γ, 23-14α, 23-5β, 26-10β, 23-13α, 23-1γ, 22-92β, 23-13β, 23-12α. Η τομή 22-95δ στο *ΑΕΜΘ* 14 (2000) 205 σημ. 2, αναγράφεται λόγω τυπογραφικού λάθους ως 22-25δ. Για το ανασκαφικό έργο των περιόδων αυτών, βλ. Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Δ. Τσιαφάκη, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2000: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 14 (2000) 205 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2001: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 15 (2001) 255 κε. *Των ιδίων*, «Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2002: ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 16 (2002) 257 κε.

3. Βλ. σημ. 1.

4. Οι πανεπιστημιακές ανασκαφές του Κ. Ρωμαίου το 1930 έφεραν στο φως φάσεις του οικισμού που χρονολογούνται και στην κλασική εποχή (βλ. Κ. Ρωμαίος, «Ανασκαφή στο Καραμπουρνάκι της Θεσσαλονίκης», *Αρχαίον Θρακ. Λαογραφίας και Γλωσσ. Θησαυρού, Επιτύμβιον Χρήστου Τσούντα*, Αθήνα 1941, 358 κ.ε.). Την ύπαρξη του οικισμού στα κλασικά χρόνια βεβαιώνουν και τα κτερίσματα των τάφων που αποκαλύφθηκαν από τις παλιότερες έρευνες των Γάλλων και των Άγγλων και τις νεότερες της ΙΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (βλ. Τιβέριος, *ό.π.* [σημ. 1] 298-299, όπου και η σχετική βιβλιογραφία). Για την ελληνιστική κεραμική βλ. *Μακεδονικά* 14 (1974) 318 (Φ. Πέτσας). Για μια δακρυδόχη των ρωμαϊκών χρόνων, βλ. Μ. Τιβέριος, «Οστρακα από το Καραμπουρνάκι», *ΑΕΜΘ* 1 (1987) 249 σημ. 15.

5. Συνηθισμένη εικόνα αποτελεί η σχετικά καλή διατήρηση των αρχιτεκτονικών στοιχείων σε μία τομή (π.χ. 23-5γ) και η ολοκληρωτική καταστροφή τους στη διπλανή της (π.χ. 23-5β).

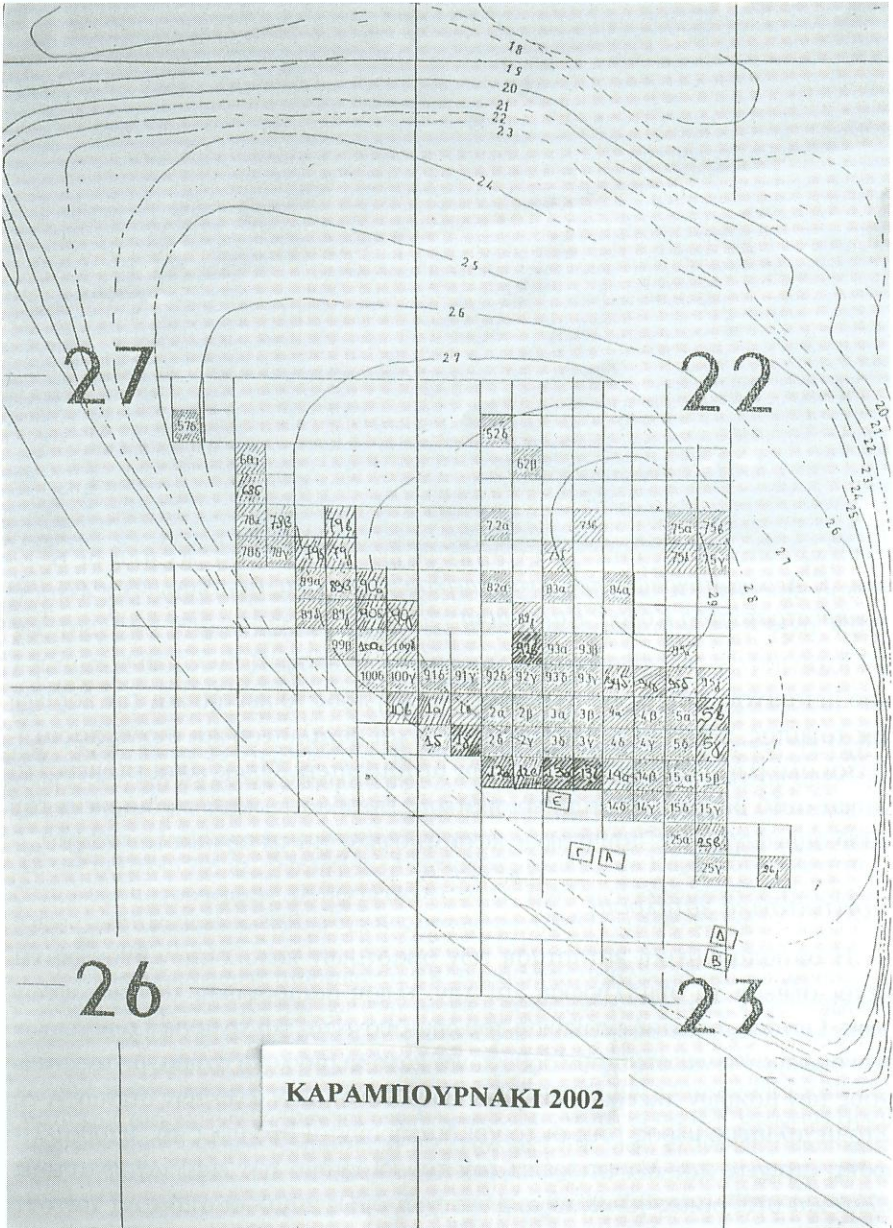

Εικ. 1. Αεροφωτογραφία του ανασκαφικού χώρου και της γύρω περιοχής στο πρώην στρατόπεδο Κόδρα, Καλαμαριά.

όσο μετακινούμαστε προς τα βόρεια, δηλαδή προς το κέντρο και την κορυφή της τούμπας, η διατάραξη γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη και συχνά παρατηρείται ολοκληρωτική καταστροφή των αρχαιοτήτων. Όπως είναι επόμενο, το τμήμα αυτό δέχτηκε και τις περισσότερες επεμβάσεις κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, γεγονός που υπήρξε καταστροφικό για τα αρχαία του χώρου.

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

Η αποσπασματική κατάσταση των οικιστικών καταλοίπων δυσχεραίνει μέχρι σήμερα τη συμπλήρωση και την πλήρη διαμόρφωση των κατόψεών τους. Ωστόσο, η γενική εντύπωση που δημιουργείται για τη μορφή των χώρων του οικισμού είναι ότι έχουν ορθογώνιο κατά κύριο λόγο σχήμα, με τους τοίχους των μακρών πλευρών να έχουν κατεύθυνση Β-Ν, ενώ των στενών Α-Δ. Στο μεγαλύτερο μέρος τους οι τοίχοι διατηρούνται στο ύψος της υποθεμελίωσης, στοιχείο που δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό των εισόδων σε αυτούς αλλά και στις οικίες γενικότερα. Δυστυχώς όμως και όσοι από τους τοίχους σώζονται σε μεγαλύτερο ύψος ή και μήκος δεν διατηρούν θυραία ανοίγματα. Με βάση τα ως σήμερα ανασκαφικά δεδομένα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι οικιακοί χώροι στο Καραμπουρνάκι ακολουθούσαν τη γενικότερη αρχή

Εικ. 2. Τοπογραφικό σχέδιο της ανασκαφής στο Καρμπουρνακι.

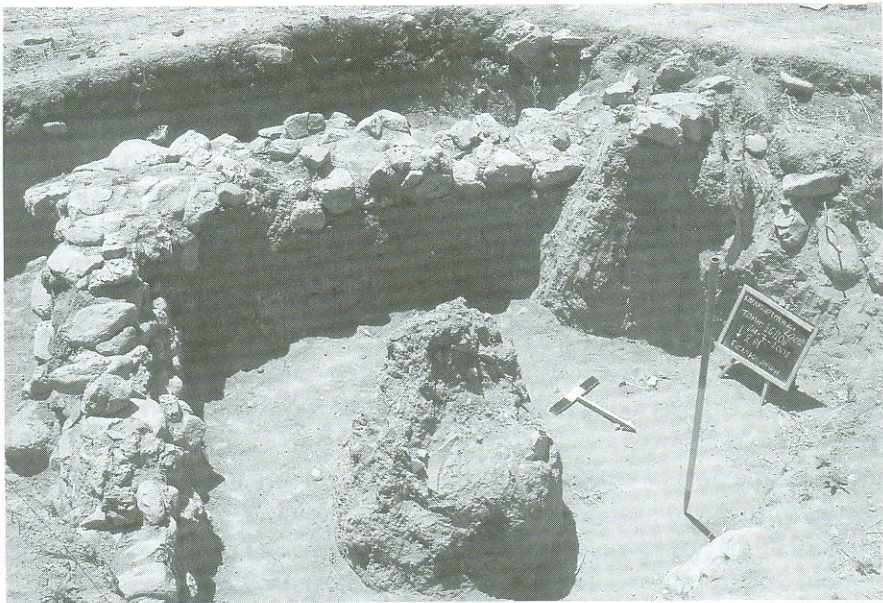
της αρχαίας ελληνικής οικίας, σύμφωνα με την οποία (Ξενοφών, *Απομνημ.* 3. 8. 9 και *Οικον.* 9. 4) τα κατοικήσιμα δωμάτια έπρεπε να βλέπουν προς το νότο, έτσι ώστε το καλοκαίρι να είναι δροσερά και το χειμώνα ζεστά.

Το πάχος των τοίχων στο Καραμπουρνάκι παρουσιάζει σχετική ομοιομορφία σε όλον τον οικισμό και κυμαίνεται κατά μέσον όρο στα 0,30-0,50 μ. Το σωζόμενο μήκος και το ύψος τους ποικίλλει, αλλά μπορεί να παρατηρηθεί πως τουλάχιστον σε ύψος 0,85 μ. —συμπεριλαμβανοντας και την υποθεμελίωση— ήταν κατασκευασμένοι από αργούς λίθους⁶. Τα διαλυμένα πλιθιά που βρίσκονται διάσπαρτα γύρω από τους τοίχους δηλώνουν ότι από το ύψος του ενός μέτρου περίπου και πάνω ήταν πλινθόκτιστοι. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν μάλλον φτιαγμένα από πατημένο χώμα, χωρίς να υπάρχουν ενδείξεις ότι επρόκειτο για προσεγμένες κατασκευές που γίνονταν σε πολλαπλές στρώσεις. Η στέγασή τους επιβεβαιώνεται από το μεγάλο αριθμό τμημάτων κεραμίδων, συνήθως λακωνικού τύπου, που έρχονται στο φως στους χώρους αυτούς. Πολύ συχνά οι κεραμίδες καλύπτονται με επίχρσιμα μαύρου ή κόκκινου χρώματος, χάρη στο οποίο αποκτούν επιπλέον στεγανότητα στην υγρασία και τα νερά της βροχής. Δύο τμήματα από πήλινες αρχιτεκτονικές σίμες —το μεγαλύτερο με γραπτά κυμάτια και ανθέμιο— που αποκαλύφθηκαν το 2000 και το 2002 αντίστοιχα, παρέχουν τις πρώτες ενδείξεις όχι μόνο για την ανωδομή αλλά και για την ύπαρξη μνημειακότερων οικοδομημάτων στον οικισμό⁷.

Ο μεγάλος αριθμός των μαγειρικών σκευών με εμφανή τα ίχνη χρήσης, οι πήλινες εστίες, τα λίθινα εργαλεία, οι μυλόπετρες, τα τριβεία, οι τριπτήρες, τα υφαντικά βάρη και οι αγνήθες αποτελούν αδιάφυστα στοιχεία για τον οικιακό χαρακτήρα των κτισμάτων που αποκαλύπτονται στο Καραμπουρνάκι. Με εξαίρεση όμως τους πιθεώνες, δεν κατέστη μέχρι σήμερα δυνατόν να προσδιοριστεί η συγκεκριμένη χρήση άλλων χώρων των οικιών. Δεν μπορέσαμε επίσης να καθορίσουμε το συνολικό χώρο που καταλαμβάνει μία οικία ούτε και τον αριθμό των δωματίων που την αποτελούσαν. Σε αυτό ευελπιστούμε να συνεισφέρουν σημαντικά η ολοκλήρωση της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης των ανασκαμμένων χώρων και η συνέχιση της ανασκαφής στα αμέ-

6. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τοίχος στην τομή 23-1γ που σώζεται στο ύψος αυτό και διατηρεί 6-7 σειρές λίθων στο ανατολικό του μέτωπο. Για τον τυπικό αυτόν τρόπο δόμησης της αρχαίας ελληνικής οικίας, βλ. ενδεικτικά L. C. Nevett, *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge 1999, 56 και M. H. Jameson, «Domestic space in the Greek city-state», στον τόμο: S. Kent (επιμ.), *Domestic architecture and the use of space. An interdisciplinary cross-cultural study*, Cambridge 1990, 92 κε.

7. Βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 210, 214 εικ. 7. *Των ιδίων*, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

Εικ. 3. Πιθεώνας στην τομή 26-10β (λήψη από ΒΑ).

σως επόμενα έτη.

Τα μέχρι σήμερα δεδομένα δείχνουν πως σε μία έκταση τριών περίπου στρεμμάτων έχουν αποκαλυφθεί πιθεώνες σε είκοσι από τις ανασκαμμένες τομές και ο καθένας από αυτούς περιελάμβανε σημαντικό αριθμό πίθων (εικ. 3). Λόγω της εκτεταμένης καταστροφής, ο ακριβής αριθμός των πιθαριών στον κάθε πιθεώνα δεν μπορεί να προσδιοριστεί, αλλά τα σωζόμενα τμήματα των τοίχων, σε συνδυασμό με τα σωζόμενα αγγεία και τα ίχνη της αρχικής τους θέσης, δείχνουν πως συχνά υπήρχαν περισσότεροι από δέκα πίθοι στον κάθε αποθηκευτικό χώρο. Τα πιθάκια ήταν θαμμένα στο έδαφος⁸ και σε αρκετές περιπτώσεις ο πυθμένας τους βρίσκεται χαμηλότερα από την υποθεμελίωση των τοίχων. Τα περισσότερα, αν όχι όλα, ήταν σκεπασμένα με κυκλικό σχιστολιθικό κάλυμμα που προστάτευε το περιεχόμενό τους. Μερικές φορές δίπλα τους ήταν τοποθετημένοι και εμπορικοί αμφορείς, όπως στην περίπτωση του πιθεώνα της τομής 22-94δ, όπου εντοπίστηκε *in situ* και ένας κο-

8. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, *Οικον.* 9. 2-11, ο πιθεώνας πρέπει να είναι ένας ημιυπόγειος, δροσερός χώρος, ώστε να είναι κατάλληλος για την αποθήκευση δημητριακών και κρασιού.

ρινθιακός πιθαμοφρέας⁹. Στις περιπτώσεις αυτές φαίνεται πως είτε αποθήκευαν κατευθείαν το δοχείο με το περιεχόμενό του είτε ξαναχρησιμοποίησαν το δοχείο για την αποθήκευση και άλλων προϊόντων.

Δείγματα χρώματος μέσα από τους πίθους έχουν δοθεί στη συνάδελφο Τ. Βαλαμώτη, για να διευκρινιστεί το είδος των σπόρων που αποθηκεύονταν σε αυτούς¹⁰. Η ανάλυση των υπολειμμάτων στο μέλλον —η οποία ενδείκνυται για ανίχνευση υγρών— θα βοηθούσε σημαντικά στον προσδιορισμό των υγρών που περιείχαν αυτά τα αποθηκευτικά αγγεία. Λάδι και κρασί είναι τα πιθανά κύρια υγρά προϊόντα που ήταν αποθηκευμένα εδώ, υπόθεση που επιβεβαιώνουν και οι πολυάριθμοι εμπορικοί αμφορείς από διάφορα κέντρα του ελληνικού χώρου (όπως χιώτικοι, μενδαίοι, σαμιαώτικοι, λέσβιοι, κορινθιακοί, αττικοί), που έχουν βρεθεί σ' όλο το χώρο της ανασκαφής. Είναι προς το παρόν άγνωστο αν οι χώροι αυτοί λειτουργούσαν αποκλειστικά ως αποθηκευτικοί ή κάλυπταν και άλλες οικιακές ανάγκες. Πιθανότατα με οικιακές ανάγκες σχετίζεται μια κατασκευή από αργούς λίθους αλλά και ωμές και οπτές πλίνθους, που εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική γωνία της τομής 23-4α¹¹. Είναι πιθανόν ότι χρησίμευε για το ψήσιμο ή το ζέσταμα τροφής. Η υστερογεωμετρική και η αρχαϊκή κεραμική που βρέθηκε γύρω της, ορίζει ως *terminus* τη χρονολόγησή της στα αρχαϊκά χρόνια.

Στον ίδιο χώρο που αποκαλύφθηκε ένας κατεστραμμένος πιθεώνας (τομή 22-94δ) εντοπίστηκε και μία ημιυπόγεια κυψελόμορφη κατασκευή, από αυτές που αποκαλύπτονται συχνά στον αρχαίο οικισμό στο Καραμπουρνάκι¹². Η καταστροφή που υπέστη ο χώρος δεν επιτρέπει προς το παρόν να διαπιστωθεί αν υπήρχε κάποια σχέση της ημιυπόγειας κατασκευής με τον πιθεώνα. Κατά την τελευταία τριετία ήρθαν στο φως επτά τέτοια «υπόσκαπτα» (εικ. 4), ανεβάζοντας έτσι το συνολικό αριθμό τους στα είκοσι. Σε γενικές γραμμές και οι κυψελόμορφες αυτές κατασκευές, που αποκαλύφθηκαν στην τριετία 2000-2003, παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με τα ήδη γνωστά υπόσκαπτα του οικισμού στο Καραμπουρνάκι. Έχουν όλες το ίδιο σχήμα, αν και οι διαστάσεις τους ποικίλλουν, και φαίνεται ότι είναι σκαμμένες στα ίδια στρώματα του εδάφους, γεγονός που υποδηλώνει πιθανόν πως είναι περίπου σύγ-

9. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 206, 213 εικ. 1. Για αμφορείς που βρέθηκαν σε αποθηκευτικούς χώρους πριν το 2000, βλ. συνοπτικά Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 303.

10. Προς το παρόν έχουν ανιχνευθεί σπόροι ρόβης, κριθαριού και σταφυλιού καθώς και λέπυρα σιτηρών: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 210 και *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 260.

11. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 206 κε., εικ. 2.

12. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 304 κε.

Εικ. 4. Κυψελόμορφη ημιυπόγεια κατασκευή στην τομή 23-5β (λήψη από ΝΔ).

χρονες μεταξύ τους¹³. Μπορεί ακόμη να θεωρηθεί ότι αποτελούν τμήματα των πρώτων οικοδομικών φάσεων του οικισμού, καθώς το χαμηλότερο τμήμα τους φτάνει μέχρι το σκληρό «λευκό» φυσικό έδαφος της περιοχής, τη λεγόμενη «μέλαγλα»¹⁴. Ομοιομορφία παρατηρείται επίσης και στο γέμισμά τους. Είναι όλες γεμάτες με μαλακό χώμα το οποίο περιέχει οστά και όστρεα και άφθονη κεραμική εισαγμένη και εγχώρια. Αργοί λίθοι αλλά και κομμάτια εστιών και ίχνη καύσης εντοπίστηκαν σε αρκετές από αυτές.

Η κεραμική στο εσωτερικό τους χρονολογείται κυρίως στον 7ο και 6ο αι. π.Χ., ενώ μερικές φορές υπάρχουν και όστρακα της γεωμετρικής εποχής. Η ομοιομορφία του περιεχομένου τους υποδηλώνει ότι γέμισαν μάλλον ταυτόχρονα και οι πρώτες ενδείξεις μάς κάνουν να αναρωτιόμαστε αν αυτό συνέβη στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και αν μπορεί να σχετιστεί με την εκστρατεία του Ξέρξη, ο οποίος, ως γνωστόν, παρέμεινε στη Θέρμη για κάποιο χρονικό διάστημα. Αν το γέμισμα των ημιυπόγειων κατασκευών έγινε ταυτόχρονα, τότε θα πρέπει να δεχτούμε α) την όχι σταδιακή αλλά ενιαία κατάργηση της

13. Βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 256.

14. Ρωμαίος, *ό.π.* (σημ. 4) 360 σημ. 2.

χρήσης τους και β) ότι τις χρησιμοποιούσαν καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου. Τα ευρήματα άλλωστε στο εσωτερικό τους είναι ανάλογα με αυτά που βρίσκονται στις υπέργειες αρχαϊκές οικίες.

Ωστόσο, οι κυψελωτές κατασκευές που αποκαλύφθηκαν στο διάστημα 2000-2002 παρουσιάζουν και ορισμένες αρχιτεκτονικές ιδιομορφίες που δεν παρατηρούνται στα «υπόσκαπτα» των προηγούμενων ετών¹⁵. Σε κάποιες από αυτές ο πυθμένας δεν είναι στο φυσικό «λευκό» σκληρό έδαφος αλλά σ' ένα αμμώδες (τομές 23-2δ και 23-12β), που βρίσκεται κάτω από το προηγούμενο, ενώ ένα ακόμη καινούριο στοιχείο είναι η ύπαρξη μιας κόγχης στο εσωτερικό μίας εξ αυτών (τομή 23-12β). Χωρίς αμφιβολία οι κατασκευές αυτές θα πρέπει να φιλοξενούσαν διάφορες οικιακές δραστηριότητες.

Συχνά, σε διάφορα σημεία του οικισμού παρατηρούνται και στρώσεις από μικρά βότσαλα και κοχύλια¹⁶ (εικ. 5). Τα βοτσαλωτά αυτά αποτελούν μάλλον δάπεδα αυλών ή δρόμων. Το πρόχειρο της κατασκευής τους έχει σαν αποτέλεσμα να σώζονται πολύ αποσπασματικά, να βρίσκονται σε επάλληλες στρώσεις και κατά κανόνα κοντά σε τοίχους, οι οποίοι λειτουργούσαν και ως προστατευτικοί για τη διατήρησή τους. Η χρήση των βοτσαλωτών αυτών, αν και δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, πρέπει να είχε μεγάλη χρονική διάρκεια, όπως δείχνουν τα ανασκαφικά δεδομένα.

Μια αδιατάρακτη περιοχή που ερευνήθηκε πρόσφατα στο νότιο τμήμα του οικισμού¹⁷ (εικ. 5) περιείχε κεραμική που χρονολογείται στα τέλη του 8ου με αρχές του 7ου αιώνα π.Χ. Η κεραμική αυτή βρισκόταν ανάμεσα σε δύο επάλληλες στρώσεις «βοτσαλωτών δαπέδων» και αποτελεί *terminus* για τη χρήση των τελευταίων. Μία τρίτη στρώση βοτσαλωτού υπήρχε πάνω από τις δύο προηγούμενες. Παράλληλα, σε αρκετές περιπτώσεις τα «βοτσαλωτά» εντοπίζονται σε χώρους που χρονολογούνται στον 6ο αι. π.Χ. Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ότι η χρήση των «βοτσαλωτών» ξεκινά τουλάχιστον από τα τέλη του 8ου με τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. και συνεχίζεται βεβαιωμένα μέχρι και τον 6ο αι. π.Χ.

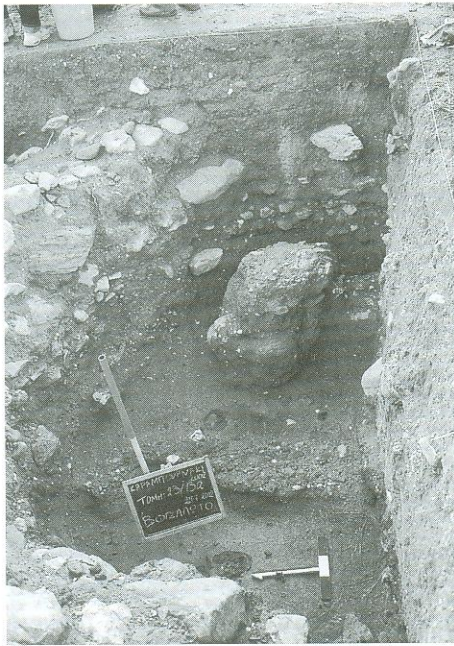
Συγκεντρώσεις αργών λίθων, που ορισμένες φορές υποδηλώνουν λιθόστρωτα, έχουν εντοπιστεί κατά καιρούς σε διάφορα σημεία του οικισμού¹⁸. Οι πρόσφατες ανασκαφές αποκάλυψαν στον ίδιο χώρο (τομή 23-5γ) δύο στρώσεις αργών λίθων που δεν σώζουν συγκεκριμένο σχήμα και βρίσκονται

15. Βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 208 κε.

16. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 206. *Των ιδίων*, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 256. *Των ιδίων*, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 260.

17. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 260, 263.

18. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 303.

Εικ. 5.
Λεπτομέρεια «βοτσαλωτών»
με αδιατάρακτο στρώμα
ανάμεσά τους στην τομή 23-13α.

Εικ. 6. Συγκέντρωση λίθων στην τομή 23-5γ.

Εικ. 7. Κυφελόμορφη ημιυπόγεια κατασκευή στην τομή 27-79δ γεμάτη με «ιωνίζουσα ωοκέλυφη» κεραμική.

σε διαφορετικά μεταξύ τους επίπεδα¹⁹ (εικ. 6). Τα δύο αυτά λιθόστρωτα φαίνεται να σχετίζονται με τους τοίχους που βρίσκονται γύρω τους (το ψηλότερο με τον μεγαλύτερο και καλύτερα σωζόμενο, ενώ το χαμηλότερο με τους άλλους τρεις τοίχους της τομής) και αποτελούν κατασκευές διαφόρων χρήσεων ή στρώσεις δρόμων²⁰. Αν μάλιστα ισχύει το δεύτερο, θα είναι η πρώτη φορά που εντοπίζεται δρόμος στον αρχαίο οικισμό.

Παράλληλα με τα στοιχεία για τις οικίες, οι πρόσφατες ανασκαφές στον οικισμό παρέχουν και ενδείξεις για ποικίλες εργαστηριακές δραστηριότητες, ανάμεσά τους και σχετικές με τη μεταλλουργία και την κεραμική. Οι μήτρες και οι πήλινες χοάνες τήξης μετάλλων που έχουν βρεθεί είναι ενδεικτικές για την ενασχόληση των κατοίκων με τη μεταλλοτεχνία²¹. Πιο ξεκάθαρη εικόνα,

19. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 256.

20. Για κυκλικές λιθόστρωτες κατασκευές που βρέθηκαν παλιότερα στο Καραμπουρνάκι, βλ. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 303. Παρόμοια κατασκευή αποκαλύφθηκε και στην Τούμπα Θεσσαλονίκης βλ. Κ. Σουρέφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1997: ανασκαφή ανατολικά της τράπεζας και στο αρχαίο νεκροταφείο», *AEMΘ* 11 (1997) 339.

21. Για τις παλιότερες μήτρες: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 1) (1997) 331, 335 εικ. 8, και *των ίδιων*, *ό.π.* (σημ. 1) (1998) 227, 230 εικ. 7. Για τις πήλινες χοάνες: *των ίδιων*, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

ωστόσο, για τη λειτουργία ενός κεραμικού εργαστηρίου που κατασκεύαζε αγγεία της λεγόμενης «ιονίζουσας ωκέλυφης» κεραμικής, φαίνεται να παρέχει το γέμισμα ενός λάκκου απορριμμάτων που εντοπίστηκε στην τομή 27-79δ²² (εικ. 7) και για το οποίο θα γίνει εκτενέστερα λόγος παρακάτω.

Κινητά ευρήματα

Οι μεγάλες ποσότητες κεραμικής, που βρέθηκαν και κατά τα έτη 2000-2002, προέρχονται τόσο από το εσωτερικό των υπέργειων οικημάτων και των «υπόσκαπτων» όσο και από το χώρο γύρω από αυτά, και τις περισσότερες φορές ανήκουν σε διαταραγμένα στρώματα. Παρά την ανομοιογένεια και τη χρονική διασπορά του υλικού στο διάστημα αρκετών αιώνων (από τον 9ο έως και τον 5ο αι. π.Χ.) θέλουμε να τονίσουμε την ποικιλία των κεραμικών εργαστηρίων και σχημάτων που αντιπροσωπεύονται στον αρχαίο οικισμό. Ο κύριος όγκος των «ντόπιων» και εισαγμένων αγγείων χρονολογείται κυρίως στα αρχαϊκά χρόνια (7ος και 6ος αι. π.Χ.), εποχή ιδιαίτερης ακμής του οικισμού, ενώ με αξιόλογα δείγματα εκπροσωπούνται επίσης τα γεωμετρικά και λιγότερο προς το παρόν τα κλασικά χρόνια²³.

Καθώς με την πρόοδο της ανασκαφής αυξάνει ο αριθμός των ευρημάτων και προχωρά η συγκόλληση της κεραμικής, αρχίζουμε να αποκρυσταλλώνουμε τις διάφορες κατηγορίες αγγείων και σκευών και τη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται στον οικισμό.

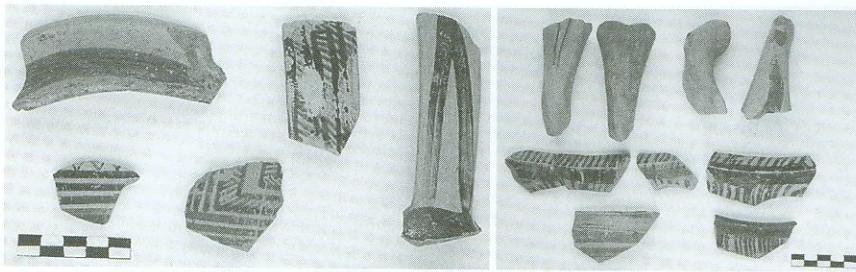
Τα εισαγμένα αγγεία, είτε πρόκειται για χρηστικά είτε για σκευή «πολυτελείας», μαρτυρούν με τον καλύτερο τρόπο τις επαφές και τις εμπορικές σχέσεις του οικισμού. Παρουσιάζουν ενδιαφέρον όχι μόνο για την πληθώρα των εργαστηρίων από όπου προέρχονται αλλά συχνά και για την υψηλή τους ποιότητα. Στη λεγόμενη κεραμική «πολυτελείας» συγκαταλέγονται αγγεία διαφόρων σχημάτων, μεγεθών, χρήσεων και προελεύσεων.

Τα παλιότερα εισαγμένα αγγεία, σε σχέση πάντοτε με τα ευρήματα των τελευταίων ετών, χρονολογούνται στα γεωμετρικά χρόνια²⁴. Κατά τις περιόδους 2000-2002 αποκαλύφθηκαν αρκετά γεωμετρικά και υπογεωμετρικά αγγεία από διάφορες περιοχές, όπως την Εύβοια, την Αττική και την Ανατολική Ελλάδα. Μάλιστα, κατά την ανασκαφική περίοδο του 2002, όπως προαναφέραμε, είχαμε την τύχη να εντοπίσουμε στην τομή 23-13α ένα από τα ελάχιστα αδιατάρακτα στρώματα της ανασκαφής, που περιείχε σημαντική ποσό-

22. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 256 κε., 261 εικ. 4 (εκ πα-
ραδρομής η τομή αναφέρεται ως 27-70δ, ενώ πρόκειται για την 27-79δ), 262 εικ. 5.

23. Γενικά για την κεραμική από το Καραμπουρνάκι, βλ. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 307 κε.

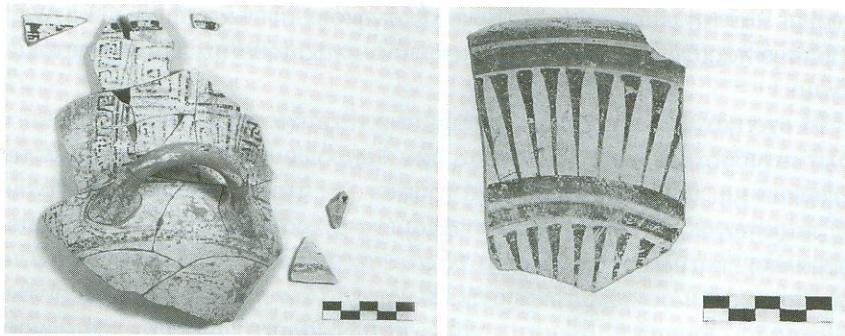
24. Για αρχαιότερα μυκηναϊκά όστρακα, βλ. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 307.

Εικ. 8. Εισαγμένη και ντόπια γεωμετρική και υπογεωμετρική κεραμική από το αδιατάρακτο στρώμα της τομής 23-13α.

τητα εισαγμένων γεωμετρικών και υπογεωμετρικών οστράκων (εικ. 8) κυρίως από ευβοϊκούς σκύφους διακοσμημένους με ομόκεντρα ημικύκλια, μαζί με πολλά «ντόπια» όστρακα της λεγόμενης Εποχής του Σιδήρου, κυρίως από φιάλες και οινοχόες αλλά και από αμφορείς με γραπτή γεωμετρική διακόσμηση²⁵.

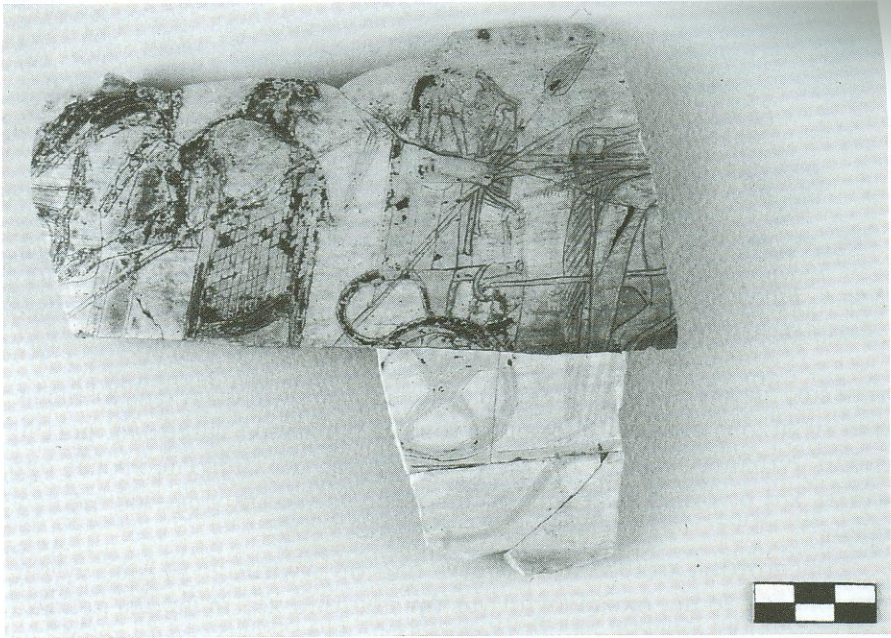
Στην αρχαϊκή περίοδο τα εισαγμένα από την Ανατολική Ελλάδα αγγεία, ήδη από τον 7ο αι., διακρίνονται για την ποιότητα και τη μεγάλη ποικιλία των σχημάτων τους. Ως πιο χαρακτηριστικά (εικ. 9) αναφέρουμε τις κύλικες με πουλιά, οινοχόες του ρυθμού των αιγάρων, κρατήρες, λέβητες, πινάκια, χιώτικους κάλυκας, ιωνικές κύλικες και σαμιακές ληκύθους²⁶. Εδώ μνημο-

Εικ. 9. Χιώτικος κάλυκας (τομή 23-12β) και πινάκιο Ανατολικής Ελλάδας (τομή 22-94δ).

25. Αρχετά γεωμετρικά και υπογεωμετρικά, «ντόπια» και εισαγμένα, αποκαλύφθηκαν το 2002 και στην τομή 23-13γ. Βλ. σχετικά Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 261, 266 εικ 5.

26. Για παραδείγματα, βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 210 και των ίδιων, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 259 και *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

Εικ. 10. Αποσπασματικός μεσοκορινθιακός κρατήρας (τομή 23-13α, συγκολλημένος και με το θραύσμα K95.340 α-δ).

νεύουμε και την παρουσία αγγείων που ανήκουν στην κεραμική G2-3 Ware, το κέντρο παραγωγής των οποίων πρέπει να αναζητηθεί στο βορειοανατολικό Αιγαίο.

Τα σχετικά λίγα πρωτοκορινθιακά (από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ.) και τα πολύ περισσότερα κορινθιακά όστρακα ξεχωρίζουν για την ποικιλία των σχημάτων και τη χρονική διασπορά τους σε όλες τις περιόδους της κορινθιακής παραγωγής. Εκτός από τα συνηθισμένα μικρού σχήματος αγγεία, όπως αρύβαλλοι, κοτύλες, οινοχόες, φιάλες, εξάλειπτρα, έντονη κάνουν την παρουσία τους και οι κιονωτοί κρατήρες, ήδη από την πρώιμη Μέση Κορινθιακή περίοδο. Ορισμένοι μάλιστα είναι έργα των καλύτερων αγγειογράφων του κορινθιακού Κεραμικού²⁷ (εικ. 10) και παρουσιάζουν ενδιαφέρον τόσο από

27. Για τους κορινθιακούς κρατήρες: E. Manakidou, «Korinthische und attische Importkeramik der archaischen Zeit aus der Siedlung von Karaburnaki/Nordgriechenland», στον τόμο: B. Schmaltz – M. Söldner (επιμ.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext*. Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel vom 24.-28.10.2001 veranstaltet durch das Archäologische Seminar der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Münster 2003, 194. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 261.

Εικ. 11. Τμήμα κορινθιακού περιρραντηρίου με εμπύεστα ανθέμια (τομή 23-13α).

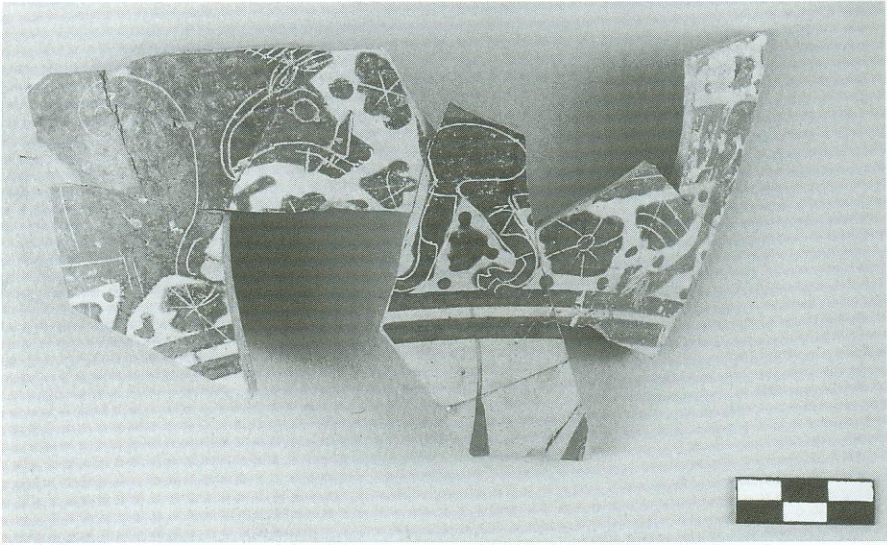
τεχνοτροπική όσο και από εικονογραφική άποψη. Μεμονωμένο είναι προς το παρόν ένα τμήμα από κορινθιακό περιρραντήριο με εμπύεστα ανθέμια (εικ. 11).

Σε στενή σχέση με τα κορινθιακά βρίσκεται μια ομάδα αγγείων τα οποία θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε «κορινθιάζοντα» (εικ. 12), γιατί ως προς τα σχήματα, τα θέματα και το στυλ της διακόσμησής τους μιμούνται τα εισαγμένα κορινθιακά, εντούτοις ο πηλός τους δεν φαίνεται κορινθιακός²⁸.

Ένα πολύ αξιόλογο σύνολο συνιστούν τα θραύσματα μελαμβαφών λακωνικών κρατήρων χαλκιδικού τύπου (εικ. 13), που πολλαπλασιάζονται με την πρόοδο της ανασκαφής²⁹. Η σχετικά σπάνια εμφάνιση λακωνικών αγγείων στο βορειοελλαδικό χώρο καθιστά την εύρεσή τους στο Καραμπουρνάκι ιδιαίτερης σημασίας για τη διάδοση των αγγείων αυτών στην περιοχή.

28. Βλ. σχετικά Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

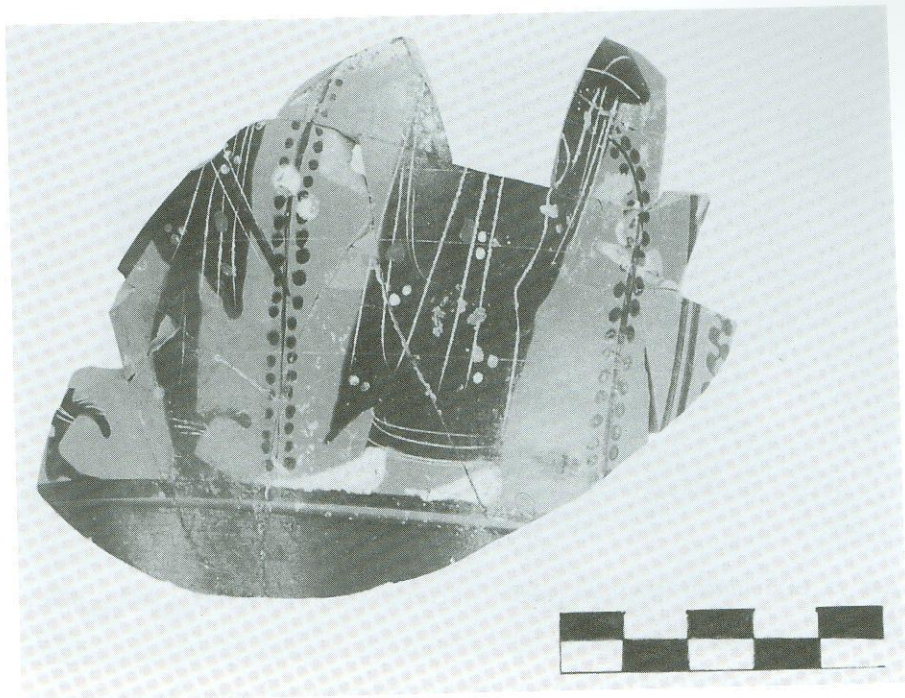
29. Τμήματα παρόμοιων κρατήρων είχαμε περισυλλέξει και παλιότερα από την επιφάνεια της τούμπας (1994 και 1998: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* [σημ. 1] [1998] 227). Για τα αντίστοιχα ευρήματα του 2001 και 2002, βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 259 και *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

Εικ. 12. Αποσπασματική «κορινθιάζουσα» κοτύλη με ζώα (τομή 23-1γ).

Εικ. 13. Τμήμα μελαμβαφούς λακωνικού κρατήρα (τομή 26-10β).

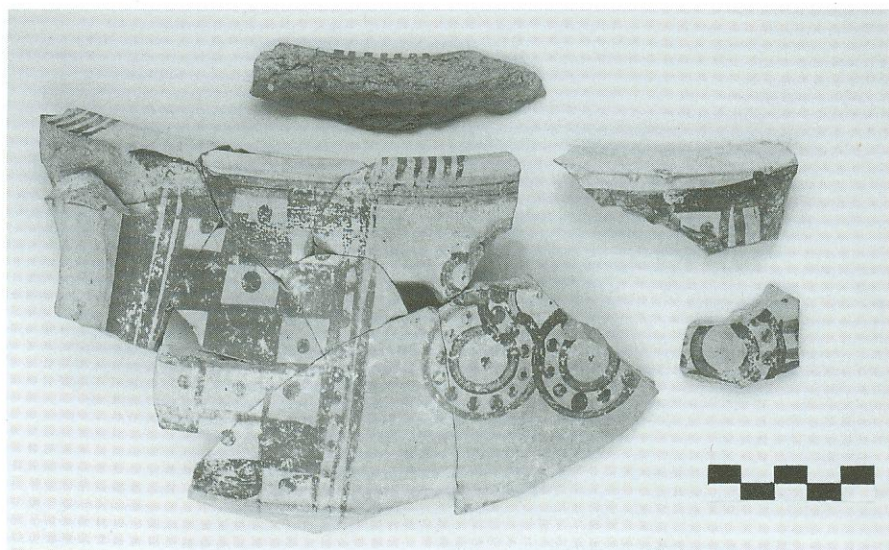
Εικ. 14. Αποσπασματική αττική μελανόμορφη οينوχόη (τομή 26-10β).

Τα περισσότερα αττικά μελανόμορφα αγγεία ανήκουν στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. (εικ. 14), αλλά υπάρχουν σποραδικά και παλιότερα αττικά όστρακα από το πρώτο μισό του 6ου αι. π.Χ. Λίγα είναι τα όστρακα που προέρχονται από αττικά ερυθρόμορφα αγγεία του 5ου αι. και από αττικά μελαμβαφή του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.³⁰.

Όσον αφορά στη «ντόπια» παραγωγή, αυτή εκπροσωπείται με τα χαρακτηριστικά αγγεία της Εποχής του Σιδήρου, όπως φιάλες, οينوχές, χυτροειδή, ενώ υπάρχουν και αρκετά «ντόπια» γεωμετρικά και υπογεωμετρικά αγγεία που μιμούνται τα αντίστοιχα εισαγμένα³¹. Η εγχώρια παραγωγή κορυφώνεται στη διάρκεια του 7ου και του 6ου αι. π.Χ. και τότε αποκρυσταλλώνονται τα

30. Αρκετά μελανόμορφα και μελαμβαφή όστρακα βρέθηκαν κατά το 2002, βλ. σχετικά Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

31. Τα χρονικά όρια της Εποχής του Σιδήρου υπερβαίνει το μοναδικό προς το παρόν παλιότερο όστρακο που έχουμε εντοπίσει στην ανασκαφή και τοποθετείται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Πρόκειται για γροίξο στιλβωμένο όστρακο με εγχαράξεις και κυκλικές εμπιέσεις, εύρημα του 2001 (τομή 23-1δ).

Εικ. 15. Θραύσματα λέβητα με γεωμετρικά μοτίβα (αρχ. ευρ. K2000A.523, τομή 23-12β).

κυριότερα εργαστήρια. Ανάμεσα στα «ντόπια» αγγεία ξεχωρίζουν τα λεγόμενα «ασημίζοντα» αγγεία —από τα πιο ευδιάκριτα κεραμικά προϊόντα της περιοχής του Θερμαϊκού κόλπου— κατά το πλείστον μεγάλων διαστάσεων³², οι οινοχόες με διακόσμηση από πλατιές καστανές ταινίες, οι στιλβωτές οινοχόες-«κολοκύθες»³³, οι υδρίες, οι λέβητες με γεωμετρικά μοτίβα (εικ. 15), τα σταμνοειδή και τα μαγειρικά αγγεία και τέλος τα «ιωνίζοντα ωοκέλυφα» αγγεία στα οποία θα αναφερθούμε και πιο κάτω.

Τα σχήματα και οι τεχνικές διακόσμησης των εγχώριων αγγείων κατά την αρχαϊκή περίοδο παρουσιάζουν αξιοπρόσθετη ποικιλία. Σε πολλά είναι εμφανείς οι ιωνικές επιδράσεις. Έτσι, είμαστε αναγκασμένοι να κάνουμε λόγο

32. «Ασημίζουσα» κεραμική από τη Σίνδο: Μ. Τιβέριος, «Αρχαιολογικές έρευνες στη διπλή τράπεζα της Αγκιάλου (Σίνδος) κατά το 1990», *ΑΕΜΘ* 4 (1990) 322, 330 εικ. 330. Του ίδιου, «Επτά χρόνια (1990-1996) αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή τράπεζα Αγκιάλου-Σίνδου. Ο αρχαίος οικισμός», *ΑΕΜΘ* 10Α (1996) 414, 423 εικ. 4. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 309 σημ. 44. Παρόμοια κεραμική από τη Νέα Φιλαδέλφεια: Β. Μισσηλίδου-Δεσποτίδου, «Ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια το 1995», *ΑΕΜΘ* 9 (1995) 312.

33. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο παραδείγματα της κατηγορίας αυτής που βρέθηκαν το 2000. Πρόκειται για μία σχεδόν ακέραιη στιλβωτή οπισθόμητη οινοχόη η οποία περιείχε σπόρους και μία άλλη αποσπασματική που φέρει χαρακτή επιγραφή, βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 211.

Εικ. 16. «Ιωνίζουσα» αποσπασματική οινόχθη (αρ. ενρ. Κ2001.81, τομή 27-89β).

για «ιωνίζοντα» αγγεία (εικ. 16), μη μπορώντας να προσδιορίσουμε ακόμη με ακρίβεια τον τόπο παραγωγής τους. Τα περισσότερα «ντόπια» αγγεία ξεχωρίζουν από τον ανοιχτό καστανό πηλό που περιέχει πολλή μίκα και η επιφάνειά τους καλύπτεται με πορτοκαλέρυθρο ή καστανόμαυρο επίχρισμα, πολλές φορές άνισα επαλειμμένο, ενώ συχνά διακοσμούνται με συστάδες από γραπτές ταινίες.

Μεγάλος αριθμός ευρημάτων, κυρίως όστρακα αγγείων και ορισμένα μικροαντικείμενα, προέρχεται από το εσωτερικό των ημιυπόγειων κατασκευών και των λάκκων. Πρόκειται για αντικείμενα που ρίχτηκαν στους χώρους αυτούς ως γέμισμα ή ως απορρίματα και συνήθως ανήκουν σε διαφορετικές φάσεις της ζωής του οικισμού. Μπορεί τα περισσότερα από τα ευρήματα αυτά να είναι ετερόκλητα και όχι σύγχρονα μεταξύ τους, υπάρχουν, ωστόσο, και ορισμένα ομοιογενή σύνολα κεραμικής, τα οποία μας προσφέρουν νέα στοιχεία για την κεραμική παραγωγή στον ίδιο τον οικισμό. Θα αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα που ανήκουν και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις.

Το πλήθος αλλά και τον οικιακό χαρακτήρα των ευρημάτων που αποκάλυπτονται συνήθως στο εσωτερικό των κυψελόμορφων κατασκευών μαρτυ-

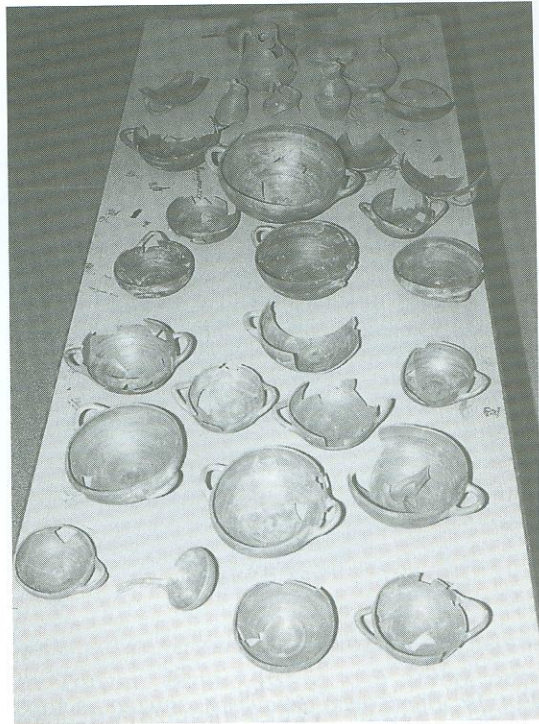
Εικ. 17. Λίθινα αντικείμενα (καπάκια, τριπτήρας, ιγδίο, «βλήμα») και πήλινη αγνύθα (τομή 27-89β).

ρεί, με τον καλύτερο τρόπο, το παράδειγμα της τομής 27-89β, η οποία ανασκάφτηκε κατά το 2000³⁴. Ο χώρος της ημιυπόγειας εδώ κατασκευής έδωσε μεγάλο αριθμό τόσο λίθινων αντικειμένων (καλύμματα πίθων, μυλόπετρες, τριπτήρες, ιγδία, πεσσούς σφενδόνας) όσο και χαρακτηριστικών πήλινων (κεραμίδες, αγνύθες, καμένα λυχνάρια, όστρακα αγγείων) (εικ. 17).

Από την κεραμική του χώρου αυτού ξεχωρίζουν αρκετά θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων για κρασί και λάδι, τα οποία αποδίδονται στα εργαστήρια της Χίου, της Σάμου, της Μιλήτου, της Μένδης και της Κορίνθου. Στη «ντόπια» κεραμική παραγωγή ανήκουν άποδες κύλικες και διάφορα «ιωνίζοντα» αγγεία. Αξιόλογο είναι το ποσοστό της εισαγμένης κορινθιακής και αττικής κεραμικής των ύστερων αρχαϊκών χρόνων. Αρκετά όστρακα, όπως και δύο αμφορίσκοι με χαρακτηριστικό σχήμα³⁵, προέρχονται από εργαστήρια της Ανατολικής Ελλάδας. Η μεγάλη χρονική διασπορά των παραπάνω κεραμικών ευρημάτων από τον 7ο έως και τον 5ο αι. π.Χ. συμβαδίζει με τα πολλά και διαφορετικά εργαστήρια που εκπροσωπούνται εδώ, και μάλιστα σε αξιο-

34. Βλ. σχετικά: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 210.

35. Πρόκειται πιθανότατα για αρωματοδοχεία και ο ένας φέρει γραπτό το γράμμα Ε στο λαμό: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 215 εικ. 6.

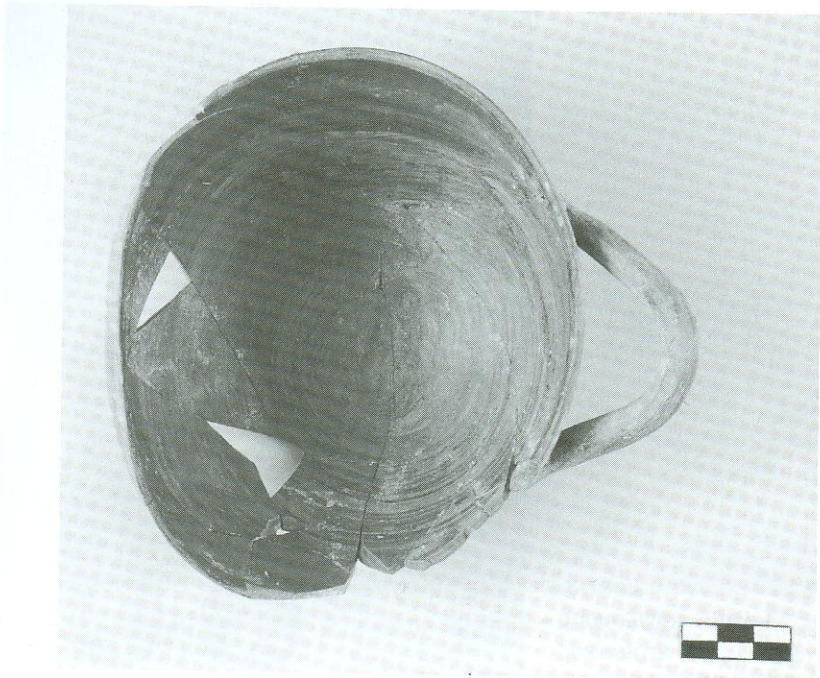

Εικ. 18.
Δείγμα «ιωνίζουσας
ωοκέλυφης» κεραμικής
από την κυψελόμορφη
κατασκευή της τομής 27-79δ.

σημειώτες ποσότητες. Η τελευταία διαπίστωση ισχύει και για τα περισσότερα από τα σύνολα των οστράκων που βρίσκουμε στο Καραμπουρνάκι.

Από τα πλέον ενδιαφέροντα ευρήματα είναι το ομοιογενές σύνολο της κεραμικής που αποκαλύφθηκε στην προαναφερθείσα κυψελόμορφη κατασκευή της τομής 27-79δ. Εδώ βρέθηκαν σε επάλληλα στρώματα μεγάλες ποσότητες από όστρακα «ντόπιων» αγγείων που ανήκουν στη λεγόμενη «ιωνίζουσα ωοκέλυφη» κεραμική (εικ. 18). Τα περισσότερα όστρακα συγκολλήθηκαν και μας έδωσαν σχεδόν ολόκληρα αγγεία, χάρη στην εξαιρετική ικανότητα και την επιμονή του συνεργάτη της ανασκαφής Γ. Παπαζαφειρίου και της ομάδας του. Προς το παρόν έχουν συγκολληθεί τουλάχιστον 40 αγγεία και αρκετά μικρότερα τμήματα.

Πρόκειται για συμποσιακά σκεύη, ανάμεσα στα οποία κυριαρχεί το σχήμα της άποδης κύλικας σε ποικιλία μεγεθών. Έχουν βρεθεί επίσης φιαλόσχημα με προχοή, κυάθια, οινοχόες, όλπες και ένας αρυτήρας που φέρει οπή για ανάρτηση στη λαβή του. Το συγκεκριμένο εύρημα αποκτά ιδιαίτερη σημασία, γιατί πρόκειται για αγγεία τα οποία παρουσιάζουν διάφορες κατασκευαστι-

Εικ. 19. «Ιωνίζουσα ωοκέλυφη» κύλικα με παραμορφωμένο σχήμα από την τομή 27-79δ.

κές ατέλειες (εικ. 19) και είχαν πεταχτεί μαζί με ποσότητες αργιλώδους χώματος και άψητα τμήματα αγγείων στην ημιυπόγεια κατασκευή³⁶. Όλα αυτά συνηγορούν ότι εδώ έχουμε τα απορρίμματα ενός κεραμικού εργαστηρίου, τη θέση του οποίου θα πρέπει να αναζητήσουμε στον αρχαίο οικισμό³⁷. Σχετικά με τη χρονολόγηση του συνόλου, τα λιγοστά άλλα κεραμικά συνευρήματα (όστρακα υπογεωμετρικού κρατήρα και σκύφου, χιώτικων αμφορέων κ.ά.) μας επιτρέπουν να το τοποθετήσουμε στα αρχαϊκά χρόνια. Τέτοια αγγεία ήταν ήδη γνωστά και από τις προηγούμενες χρονιές των ερευνών μας στο

36. Περισσότερα για το σημαντικό αυτό εύρημα και τις ιδιαιτερότητές του: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 257 κε. Οι πρώτες ενδείξεις από τις αναλύσεις των δειγμάτων που δόθηκαν στο εργαστήριο αρχαιομετρίας του Ινστιτούτου Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας (ΙΠΕΤ) στην Ξάνθη ενισχύουν την ταύτιση του περιεχόμενου του λάκκου με απορρίμματα κεραμικού εργαστηρίου.

37. Ήδη και πριν την αποκάλυψη του συγκεκριμένου συνόλου ο Μ. Τιβέριος είχε υποστηρίξει την άποψη ότι η «ιωνίζουσα ωοκέλυφη» κεραμική θα πρέπει να κατασκευαζόταν στο Καραμπουρνάκι, βλ. Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 309 σημ. 44.

Εικ. 20. Ενεπίγραφη κεραμίδα (τομή 26-10β).

Καραμπουρνάκι³⁸, ενώ έχουν βρεθεί και σε γειτονικούς οικισμούς της περιοχής του Θερμαϊκού, όπως στην Τούμπα Θεσσαλονίκης, στη Σίνδο, στην Τράπεζα Λεμπέτ στη Σταυρούπολη, στη Νέα Φιλαδέλφεια και στη σύγχρονη Θέσμη³⁹.

38. Π.χ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 261, 266 εικ. 7. Για «ωοκέλυφα» αγγεία γνωστά από τις παλιότερες έρευνες στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: Ι. Βοκοτοπούλου, *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Θεσσαλονίκη 1986, 85 εικ. 60.

39. «Ωοκέλυφα ιωνίζοντα» από τη Σίνδο: Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 32) (1990) 322, 330 εικ. 10. *Του ίδιου*, «Αρχαιολογικές έρευνες στη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου (Σίνδος) κατά το 1991», *ΑΕΜΘ* 5 (1991) 241-242. *Του ίδιου*, *ό.π.* (σημ. 32) (1996) 423. Από την Τούμπα Θεσσαλονίκης: Κ. Σουέρεφ, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1998. Το ανασκαφικό έργο στην τράπεζα και το νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) 198 κε., 203 εικ. 19, 203 εικ. 21. *Του ίδιου*, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 1999. Ανασκάπτοντας στην τράπεζα και στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) 183, 189 εικ. 17. *Του ίδιου*, «Τούμπα Θεσσαλονίκης 2000. Ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο», *ΑΕΜΘ* 14 (2000) 218, 224 εικ. 7β, 225 εικ. 9α. Από την Τράπεζα Λεμπέτ: Κ. Τζαναβάρη – Α. Λιούτας, «Τράπεζα Λεμπέτ. Μια πρώτη παρουσίαση», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) 271. Από τη σύγχρονη Θέσμη: Β. Αλλαμανή κ.ά., «Θέσμη 1999. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο και στοιχεία για την οργάνωση του χώρου του», *ΑΕΜΘ* 13 (1999) 155, 165 εικ. 2 (πίσω δεξιά και μπροστά αριστερά). Από τη Νέα Φιλαδέλφεια: Β. Μισσηλίδου-Δεσποτίδου, «Νέα Φιλαδέλφεια. Ανασκαφική έρευνα στην «τράπεζα» και στο νεκροταφείο της εποχής Σιδήρου», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) 262. Για διάφορες θέσεις στο Θερμαϊκό: Μ. Τιβέριος, «Από τα απομεινάρια ενός προελληνιστικού ιερού περί τον Θερμαϊόν κόλπον», στον τόμο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, 75 κε.

Η εύρεση μεγάλου αριθμού τμημάτων οξυπύθμενων αμφορέων —ανάμεσά τους και δύο ακέραϊων— επιβεβαιώνει την εικόνα ενός δραστήριου εμπορικού λιμανιού και διαμετακομιστικού κέντρου που έχουμε ήδη σχηματίσει για τον οικισμό στο Καραμπουρνάκι με βάση και τα παλιότερα ευρήματα⁴⁰. Τις εθνικότητες των εμπορών καθώς και την προέλευση των προϊόντων που διακινούνταν στην αρχαία Θέρμη μαρτυρούν όχι μόνο τα διάφορα κεραμικά εργαστήρια στα οποία κατασκευάζονταν αυτοί οι οξυπύθμενοι αμφορείς, αλλά και τα εμπορικά σύμβολα και οι χαρακτές επιγραφές που συναντάμε συχνά πάνω σε αγγεία και κεραμίδες⁴¹ (εικ. 20). Ακόμη και για τη δράση Φοινίκων ή έστω την παρουσία φοινικικών προϊόντων στο Καραμπουρνάκι έχουμε ενδείξεις με βάση ορισμένα πρόσφατα κεραμικά ευρήματα⁴².

Σε αντιδιαστολή με τις μεγάλες ποσότητες κεραμικής, ο αριθμός των άλλων κινητών ευρημάτων είναι πολύ περιορισμένος⁴³. Από αυτά αξίζει να αναφέρουμε το πρώτο και μοναδικό έως σήμερα νόμισμα —ένα αργυρό τετρώβολο Περδίκκα Β΄ (454-413 π.Χ.)⁴⁴—, μια λίθινη μήτρα, έναν λίθινο πέλεκυ, ένα χάλκινο βραχιόλι, ένα χάλκινο περίαπτο σε σχήμα πουλιού, μια γυάλινη ψήφο, λίγα θραύσματα ειδωλίων, αρκετές αγνύθες —ορισμένες με σφραγίσματα— και, όπως προαναφέρθηκε, ενδιαφέρουσες πήλινες χόάνες και πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Εκτός από τις αρχαιότητες, μεγάλος είναι και ο αριθμός των σύγχρονων αντικειμένων, κυρίως του 20ού αιώνα⁴⁵. Πρόκειται για κατάλοιπα της έντονης στρατιωτικής παρουσίας στο χώρο, τα οποία μαζί με τους σκελετούς των θαμμένων αλόγων μας φέρνουν πολύ κοντά στη σύγχρονη και συχνά ταραγ-

40. Για το λιμάνι του οικισμού: Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 315 κε. Το εύρος των εμπορικών συναλλαγών επιβεβαιώνεται από διάφορα ευρήματα, ανάμεσά τους και από τις πολυάριθμες χαρακτές εμπορικές επιγραφές πάνω σε οξυπύθμενους αμφορείς και άλλα αγγεία, βλ. σχετικά Τιβέριος, *ό.π.* (σημ. 1) 311 κε. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 262.

41. Για μια κεραμίδα με ξενόγλωσση εμπορική επιγραφή βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 259. Για μια καρκική επιγραφή: Μ. Τιβέριος, «Κάρες στο μυχό του Θερμαϊκού κόλπου», *Αρχαία Μακεδονία VI 2*, Θεσσαλονίκη 1999, 1175 κε.

42. Για το χείλος φοινικικής ληκύθου, βλ. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2001) 259. Μ. Τιβέριος στον τόμο: Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Πλόες. Από τη Σιδώνα στη Χουέλβα. Σχέσεις λαών της Μεσογείου (16ος-6ος αι. π.Χ.)*, Αθήνα 2003, 228 αρ. 15.

43. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2000) 211 και *των ίδιων*, *ό.π.* (σημ. 2) (2002).

44. Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 258 εικ. 2.

45. Αξιοσημείωτη είναι η ποσότητα και η ποικιλία των σχετικών ευρημάτων από την τομή 23-5β του 2002, βλ. σχετικά: Τιβέριος – Μανακίδου – Τσιαφάκη, *ό.π.* (σημ. 2) (2002) 263.

μένη ιστορία του τόπου.

Παράλληλα με τις κύριες ανασκαφικές εργασίες κατά τις περιόδους 2000-2002 προχωρήσαμε συστηματικά και στην ταξινόμηση, καταγραφή, συγκόλληση, σχεδίαση και φωτογράφιση των κινητών ευρημάτων του οικισμού. Στενή είναι επίσης η συνεργασία με το Ινστιτούτο Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας στην Ξάνθη (ΙΠΕΤ). Το εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Ινστιτούτου έχει αναλάβει τις χημικές και ορυκτολογικές αναλύσεις κεραμικών δειγμάτων, ενώ σε συνεργασία με το τμήμα των πολυμέσων του ίδιου Ινστιτούτου δημιουργείται μια πλήρης ηλεκτρονική βάση για τη μελέτη και την παρουσίαση των αρχαιολογικών δεδομένων του οικισμού.